

**Luvsandorjün Bold, ORXON BIÇGIİN DURSGAL II, Şinjlex uxaani
akademi xel zoxioln xüreeen, Ulaanbaatar, 2000.**

Bülent GÜL*

Moğolistan bilindiği üzere eski Türk yazıtlarının bulunduğu bir ülkedir. Bu yazıtlarla ilgili ilk ve önemli çalışmalar Alman, Rus, Fin ve Danimarkalı bilim adamlarınca yapılmıştı. Bu toprakların sahibi Moğol bilim adamları da, özellikle 1950 yılından sonra Türk yazıtları ile ilgili çalışmalara başladılar. Başlangıçta daha çok arkeolojik ve yüzey araştırması şeklinde yapılan bu çalışmalar, daha sonra, yazıtların okunuşu, tercümesi şeklinde gelişmeye başladı. 1956/57 yıllarında **Ts. Dorcsüren** Arhangai vilâyetinde; 1964 yılında **N. Ser-Odcav** Selenge vilâyetinde; 1965 yılında **H. Perlee** Övörhangai vilâyetinde; 1974 yılında **D. Tseveendorc** Arhangai vilâyetinde arkeolojik yüzey araştırmalarında bulunup, çalışmalarını kitap, rapor ve makale olarak yayımlamışlardır. Birçok yeni yazıt da bu şekilde yapılan araştırmalar ile bulunmuştur. Arkeolojinin yanı sıra dil ve kültür alanında yapılan çalışmalara bakıldığında da, 1950'li yıllarda **B. Rinçen**, **Ts. Dorcsüren** ve **H. Perlee**; 1960'lı yıllarda **B. Bazılhan**, **N. Ser-Odcav**; 1970'li yıllarda **S. Harcaubai**, **M. Şinehüü**; 1980'li yıllardan itibaren de, **L. Bold**; **D. Bayar**; **D. Tseveendorc** ve 1990'lı yıllardan da **Ts. Battulga** ve **M. Ugaanbayar** gibi bilim adamları Türkoloji alanında yayın vermeye başlamışlardır.

Bu şekilde gelişme gösteren Moğolistan Türkolojisi, özellikle eski Türk runik yazısı ile yazılmış yazıtlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Moğolistan'ın yaşayan Türkologlarından L. Bold da çalışmalarını bu alanda yapmaktadır. Onun 1990 yılında yayımladığı *BNMAU-ın Nuag dah' hadnı biçees (türeg biçgiin dursgal) I*, Ulaanbaatar, 1990., "Moğolistan'da Bulunan Taş Yazıtlar (Türk Yazısı Anıtları) I" adlı eser, elimizde bulunan ve tanıtmasını hazırladığımız *Orxon biçgiin dursgal II*, adlı eserin birinci kısmıdır. Bold, bu eserinde Moğolistan'da bulunan Türk yazıtlarının tanıtmasını yapmıştır. Eserde, yazıtların yazı çevrimleri bulunmamakta, sadece yazıtların kimler tarafından bulunduğu, hangi döneme ait olduğu ve içerikleri hakkında bilgiler verilmektedir. Bazı yazıtların resimleri ve çizimleri de, bu eserde bulunmaktadır. Bu nedenle Bold'un birinci eseri için bir katalog

* Öğr. Gör., Dr., Hacettepe Üniversitesi.

diyebiliriz. Bold'un bu birinci eserinde Moğolistan'da bulunan 38 tane eski Türk runik harfli Türk yazıtı hakkında bilgi verilmiştir. Bold'un eserinde bilgi verdiği yazıtlar şunlardır: Açıit Nuur Yazıtı, Ar Hanan Yazıtı, Biger Yazıtı, Bilge (Mogilyan Xaan) Kağan Yazıtı, Çoir Yazıtı, Darvi Yazıtı, Doloodo Yazıtı, Gurvaljin Uul Yazıtı, Gurvan Mandal Yazıtı, İx Xanui Nuur Yazıtı, Kül Tegin Yazıtı, Küli-Çurt Yazıtı, Moyun-Çur Yazıtı, Mutrın Temdeg Yazıtı, Nogoön Nuur Yazıtı, Nomın Barintagiin Teeg Deerx Yazıtı, Ongiin Yazıtı, Oryuk Xad Yazıtı, Övör Dörölj Yazıtı, Övörxangain Yazıtı, Raşaan Xadın Yazıtı, Süüji Yazıtı, Taixar Çuluu Yazıtı, Tariat Yazıtı, Tes Yazıtı, Tevşi Yazıtı, Tonyukuk Yazıtı, Tömör Tsorg Yazıtı, Tsaxir Yazıtı, Tsenxer Mandal Yazıtı, Xanan Xad Yazıtı, Xangidai Xad Yazıtı, Xar Balgas I Yazıtı, Xar Balgas II Yazıtı, Xöl Asgat Yazıtı, Xutag Uul Yazıtı, Zooson Deerx Yazıtı, Züriin Ovoo Yazıtı –Burada verilen yazıt isimleri Moğolların verdiği adlar olduğu için Türkiye'deki biçimiyle değil, aynen eserden alınarak verilmiştir.

Görüleceği üzere Bold'un bu birinci kitabında Moğolistan'daki önemli Türk yazıtlarının yanı sıra, küçük çaptaki eski Türk runik harfli yazıtlar hakkında da bilgi verilmektedir. Bu yazıtların bir kısmı Bazılhan, Harcaubai, Şinexüü, Bold, Ts. Battulga tarafından çeşitli dergilerde yazı çevrimi ile birlikte incelenmiştir. Bold, ikinci kitabında birinci kitabından farklı olarak, incelediği yazıtların yazı çevrimlerini, epigrafik çizimlerini vermiş ve yazıtları Moğolca'ya çevirmiştir.

Bold'un asıl konumuz olan ikinci kitabı *Orxon biçgiin dursgal*'ın giriş bölümünde eski Türk Runik yazısı ve yazı çevrimi tablosu verilmiştir. Giriş bölümünde ayrıca "Mongol uls dax' orxon biçig sudlal" (s. 10-28) adlı başlık altında Moğolistan'daki eski Türk Runik yazısı ile ilgili yapılan araştırmalar hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde verilen bilgiler, özellikle Moğol bilim adamlarının yapmış olduğu söz konusu çalışmalar, Türkiye'de bilinmemektedir. Hâlbuki özellikle küçük çaptaki eski Türk runik harfli Türk yazıtlarının ve Türk kültürüne ait eserlerin birçoğu da yine Ts. Dorcsüren, N. Ser-Odcav, H. Perlee, D. Tseveendorc, B. Rinçen, S. Harcaubai, M. Şinehüü, D. Bayar gibi arkeolog ve araştırmacılar tarafından bulunmuştur. Bu nedenle bu konu üzerinde çalışacaklar için Bold'un yazdığı bu bölüm, yararlı bir bölümdür.

Bold, eserinin diğer bölümlerinde sırasıyla Har Balgas, Xöl Asgat, Ongii, Küli-çurt, Süüçi, Tariat, Tes, İx Hanui, Tevş, Xanan Xad, Har Balgas II, Övörxangain, Oryuk Xad adlarını verdiği eski Türk Runik harfli Türk yazıtlarını incelemiştir. İnceleme yaparken Bold'un şu hususlar üzerinde durduğu görülmektedir: Bold, önce yazıtın bulunuşu ve özelliklerini anlatmakta ve daha sonra yazıtın runik harfli epigrafik belgelemesini yapmaktadır. Yazıtın transliterasyonunu ve transkripsiyonunu da veren Bold, daha sonra yazıtı Moğolca'ya çevirmektedir. Yazıtta görülen bazı hususlar hakkında da, gramatikal ve anlamsal yönlerden açıklamalar yapmaktadır.

ORXON BİÇGİN DURSGAL II

Öncelikle Bold'un el yazısıyla verdiği epigrafik belgeleme çok iyi olmuştur. Taryat, Tes gibi yazıtların epigrafik belgelemesine çeşitli araştırmacıların eserlerinden ulaşmak mümkündür. Ama küçük çaptaki Türk yazıtlarının epigrafik belgelemesine ulaşmak daha zor olmaktadır. Transkripsiyon konusunda ise şunları söylemeden geçemeyeceğiz. Yazıtların transkripsiyonunda bir düzensizlik göze çarpmaktadır. Özellikle *i/i*, *a/e* ünlülerinde karışıklıklar vardır. Yazıtların transkripsiyonuna bakmadan önce yazıtın epigrafik belgelemesine veya transliterasyonuna bakmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. Bazı seslerin ve kelimelerin transkripsiyon sırasında yazılmadığını, unutulduğunu görüyoruz.

Bold'un yazıtlarda geçen kelimeler ile ilgili yaptığı açıklamalara ise daha şüpheli bakmak gerekmektedir. Eserde bazı kelimelerin Türkçe ve Moğolca karşılıklarının verilmesi faydalı olmuştur; ancak, dilbilgisi yönünden fazlaca yanlışlar bulunmaktadır.

Bold, eserinde incelediği Süçi Yazıtı'nda bize göre büyük bir yanlış yapmıştır. Yazıtın transkripsiyonunda bazı harflerin maddî hatayla veya yanlış bir şekilde transkribe edildiğini yukarıda söylemiştik: *yaqlayar/yaylaqar* vs. gibi. Bold'un Süçi Yazıtı'nda geçen bir kavim adını yanlış okuması şaşırtıcıdır. Bu yazıtta Türk boyu *Kırkız* adını "Qırq az" şeklinde okumuş ve kelimenin geçtiği cümlenin anlamını Moğolca *Bi döçin Azın xüü, bojla Qutlug Yargan bölgööl* "Ben, Kırk Az'ın oğluyum, Boyla Kutlug Yarganım" şeklinde vermiştir. Oysa yazıtın eski Türk runik harfli metninde de *Kırkız* adı çok açık okunmaktadır. Berta'da *Kırkız* şeklinde okumuştur. Bold metni şöyle okumuş:

1. *Ujyur yirinte Yaqlayar qan ata kältim*
2. *Qırq az oylü män Bojla Qutluy Yaryan män*
3. *Qutluy Baya Tarqan ärä Buyruq män* (Bold 2000: 157-158).

Süçi Yazıtı'nın 1.-3. satırlarını Berta, haklı olarak şu şekilde okumaktadır:

1. *uyjwr yerinDä yaylaqar qan ata käl[Dim]*
2. *qırqız oylü män bwyla qutlwı yaryan*
3. *män qutlwı baya tarqan wya buyrwqı män* (Berta 2004: 320).

Yine bu yazıtın 3. satırında geçen *buyruqı män* cümlesini Bold, *Buyruq män* şeklinde okumuş ve *buyruk* kelimesini özel ad olarak kabul etmiştir. Oysaki *buyruk* bulunduğu üzere "kumandan" anlamında yazıtlarda sıkça geçmektedir.

Bold, Köli Çor (Küli-çurt) Yazıtı'nda 7. satırda geçen cümleyi ... *bilgä : äsin : üçün : alpin ärdämin (üçü)n qazyandı...* (Bold 2000: 146-147) şeklinde okumuştur. Oysa bu satır Berta'nın okuduğu gibi ... *bilgäsin üçwın alpin ärdämin üçwın qazyandı* (Berta 2004: 13) şeklinde okunmalıydı. *bilgäsin* kelimesini *bilgä äsin* şeklinde

Bülent GÜL

okuyan Bold, kelimenin anlamını da *tsetsenii nöxörl'*"akıllı, bilgili eş" şeklinde vermiştir.

Bold, Xöl Asgat Yazıtı'nda B-4. satırda *adırlım çäçä saqınur temiş adirli ...* (Bold 2000: 74) cümlesinde *temiş* kelimesini yazmayı unutmuş, ancak kelimenin anlamını Moğolca tercümesinde vermiştir. Eserde bu tür hatalara çok sık olmasa da rastlanmaktadır. Okuyucuların eserde yer alan yazıtların transkripsiyonunu okurken, yazıtların eski Türk runik harfli metinlerinden de takip etmesi faydalı olacaktır.

Bold'un *Orxon biçgiin dursgal II* adlı eseri, içinde özellikle Türkçe gramer ve okuma hatalarının bulunmasına rağmen, yazıtların bulunduğu coğrafyanın insanların yazıtlara bakışını göstermesi, yazıtları birebir gördükleri ve eski Türk runik harfli yazıtların epigrafik belgelemesini birebir yaptıkları için de yazıtları görme şansı bulunmayan Türkologlara imkân vermesi nedenleriyle önemli bir eser olmuştur. Eser, özellikle Moğolistan Türkolojisinde belli bir yer kazanmıştır. Gelişmekte olan Moğolistan Türkolojisi için Bold'un bu eseri, iyi bir adım teşkil etmektedir.

Kaynaklar

BOLD, Luvsandorjiin (1990), *BNMAU-m nutag dax' xadnı biçees*, Ulaanbaatar.

BERTA, Árpád (2004), *Szavalmat jól halljátok*, Jatepress, Szeged.